

II. RÁKÓCZI FERENC ÉS A MŰVÉSZET.

AKURUC névnek ma is valami különös varázsa van. Vad nyakas elszánások, dacos neki-nekibúsulások, lemondásban fogant lelkesedés és az annyiszor megfojtani próbált nemzeti büszkeség gyűjtője ez a szó. Érdemrend lett az idők járásán, épügy, mint szégyenbélyeg a labanc.

A XVII. századtól kezdve a magyar glóbus egyik felének csodálatos jellege támad. Valami borús báj sugárzik felénk e korból a keleti felvidék felől, vonzó és fájó egyben, melynek hatása alól senki magát ki nem vonhatja, sőt ez a hatás eluralkodik, elnyomja más vidékek, más városokról való történeti tudatunkat, bármily nagyszerű, bármily fontos, bármily hosszantartó emlékekkel dicsekszenek is emezek. Munkács, Kassa, Igló, Lőcse, Késmárk, Nagykároly, Szatmár dédelgetettebb, melengetőbb emlékeztetői a magyar tömegek szívének, mint Pécs, Vasvár, Zenta s Nagymajtény szomorú jelentősége vetekszik Világoséval ma is.

A glóbus egyik feléről szóltunk, mert két sőt háromfelé szakadt volt akkor a magyarok hazája. Egyik a Dunántúl termékeny, nyugathoz simuló, Dunától Drávától ölelt vidéke, másik a töröktől sanyargatott, pusztákká szikkadt, mocsarakká árasztott Duna-Tisza köze, harmadik a mostoha Felföld nyomorú lakóival. Ez volt mindig a felkelések fészke. Innen indult ki Thököly, innen Rákóczi Ferenc is.

Hogy a kuruckor ugyannyira megejtette a szíveket, abban nagyon része van az irodalomnak. Íróink korán felismerték azokat az értékeket, melyeket e kor igaz vagy kitalált meséi, hősei és áruói a művészi alakítás számára jelentenek.

Különösen a kiegyezés után, légiója jelenik meg a kuruc tárgyú regényeknek és elbeszéléseknek. Dráma és líraköltészetünk is bele-belefeledkezik a kurucvilág adta édes mákonyfüstbe s e második, bizvást kurucnak nevezhető romantika különös formái, ízes hangja gyakran ott is érvényesült, ahol a tárgy maga nem is indokolta.

Táplálékát, nyelvi, formai indulását ez az irodalmi folyamat, magának a kuruc korszaknak irodalmi emlékeiből merítette. Újonnan felfedezett, bővízü, tiszta és termékenyítő forrás volt ez az egykorú költészet és sajátos nemzeti ízzel telített. Szorgos kutatás indult tehát az egykorú irodalmi emlékek iránt s egy-egy új, értékesnek bizonyuló felfedezés annyi dicsőséget hozott felkutatójának, hogy nem egy esetben a hamisítástól sem riadtak vissza a rajongók, mint ezt az újabb irodalomtörténeti kritika kimutatta.

Közelségen volna a feltevés, hogy ez a lelkesedés nem maradt meg csak az irodalom terén, hanem átszármozott a képzőművészetre is. Hogy e korszak festészeti, szobrászati emlékei, csakolyan ösztönző hatással voltak a nemzeti mult értékeinek kutatójára, mint az irodalom. Ez a feltevés azonban hamisnak bizonyulna. A kuruckorszak művészeti emlékei teljesen a feledésbe veszttek s csak a legújabb idők kutatásai vetettek reájuk némi fényt.

Ha az emlékek maguk nem is, mindenesetre azonban hatással voltak művészeinkre a hősök és az események. Elsősorban maga Rákóczi. Szükség-

képpen lesz tehát kétirányú az a vizsgálódás, amely a Fejedelem és a képzőművészet relációit igyekszik tisztázni.

Első és legfontosabb szempont az egykorú idevágó emlékek és események megvilágítása, további lépés a kései emlékezések számbavétele. Az élő Rákóczi tehát és az élő, vele egykorú művészek és Rákóczi mint történeti téma.

A generációkon keresztül közvetlenül Bécshez hasonló dunántúli főurak művészetpártolása, már a XVII. században egészen nagyvonalú volt. Elég, ha Nádasdy Ferenc műgyűjtői tevékenységére utalunk. Rákóczi családjában ilyen nagyvonalú mecénási tradíciókról nem tudunk. Ősei nem tunk ki ezen a téren. Pénzt többnyire csak hatalmi törekvéseik érdekében áldoztak. Nem kétséges azonban az, hogy a kor izléséhez mérten és rangjuknak megfelelően rendelkeztek műtárgyakkal is, azonban ezek inkább csak anyagi értékkel is bíró ötvösművek voltak. Kép vagy szoborgyűjtésről a Rákóczi-család nem is igen tudott, kivéve a családi arcképgyűjteményt. Ezen a téren azonban beérték a helyi festők gyöngéértékű munkáival, jóllehet dicséretre méltó kivétel is előfordul akkor, mikor II. Rákóczi György magánál Rembrandtnál rendeli meg arcképét.

II. Rákóczi Ferencről négyéves korában készül az első arckép. Nem hiteles ugyan, de a legnagyobb valószínűséggel állítható ugyanis, hogy az a főúri gyermeket ábrázoló portré, mely jelenleg az Ernszt gyűjteményben foglal helyet, Rákóczit ábrázolja. Hiteles arcképe nyolcéves korából maradt reánk. Ennek eredetije az Erdődy gróf család birtokában van, de már a maga korában számos másodpéldány készült e képről. Ezek közül egy teljes az Ernszt Múzeumban, egy részleges másolat pedig az Akadémia birtokában található. Az Ernszt Múzeumbeli képnek felső jobb sarkában felirat van, mely az ábrázolt személy kilétéről pontos felvilágosítást ad. «Celsissimi Rakoczi E. P. T. P. R. H. O. et Sic. C. Filius Franciscus Aetat. Suae Ann . . . die 27 Martii 1684».

A gyermek Rákóczi életének első szakaszát mostohaatyjának, Thökölynek a táborában töltötte. Fegyverzajgás között pedig nem igen maradt idő s alkalom sem volt arra, hogy környezete, tanítói a gyermek nyiladozó figyelmét a művészet felé irányítsák. De Munkács eleste után Bécsbe majd Neuhausba kerülve, oktatása rendszeresebb lett s a jezsuiták akkori tanítási rendszerében a művészi szépség elemzése s az architektúrának alapos fejtegetése, fontos szerepet játszott. Prága óveretű városképe s az olasz út alkalmával Firenze és Róma, valószínűleg éppen ezen a réven tettek reá mélyebb benyomást s az olasz út folyamán tanúságot is tett arról, hogy művészet terén önálló véleménye, mégpedig iskolázott véleménye van. Nevezetesen ekkor vádolták meg őt azzal, hogy nem jó fia az Egyháznak, mert az oltárképeket esztétikai szempontból formált éles bírálattal illette. Az olaszországi út után Németországban is hosszabb utat tett, amelynek végén a kölni dómban megesküszik menyasszonyával.

Az esküvő Rákóczit egyszerre a külföld érdeklődésének homlokterébe állítja. Sorra készülnek róla a metszett arcképek, amelyek ugyan portrészzerű hűségre egyáltalán nem számíthatnak, mert készítőik a modellnek mégcsak a közelében sem jártak, de amelyek mégis igen érdekesek mint történeti dokumentumok. Legfontosabb köztük, egyfelől az, amely Rákóczit nyitott csarnokban, asztal előtt állva, keleties diszruhába öltözve ábrázolja, másfelől az a két lovaskép, melynek háttérben már ekkor csatajeleneteket antici-

páltak a metszők. Mindezeket a metszeteket a Történeti Arcképcsarnok gyűjteménye őrzi. 1690-ben is készült már róla egy metszett arckép. Egyik neuhausi tanára, Glasswirth Menyhért jezsuita atya, neki ajánlja «Amores Mariani» c. művét s a könyv elején szerepel Rákóczinak Müller Antal által rajzolt s Philipp Kilián által rézbe metszett barokkos keretbe foglalt arcképe. A könyv maga Linzben jelent meg Redlmayer János nyomdájában.

Ismeretlen festőtől származik az a két arckép, mely a rabságból szabadult Rákóczi ábrázolja 1703-ban. A kép eredetileg a podolini piarista kolostor számára készült, hálából azért a vendégszeretetért, melyet az atyák 1701-ben a menekülő Rákóczi és a kíséretében levő Berzeviczy iránt tanúsítottak. A fejedelem azonban még egy példányt is készíttetett e képről, melyet a nagysárosi kastélyban őrzött.

Mindkettő a fővárosba került. A podolini kép az Ernst-gyűjteményben a nagysárosi pedig a Történeti Arcképcsarnokban látható.

1708-ban kezdődik Mányoki Ádám szereplése a fejedelmi udvarban. A festővel először Rákócziné találkozik Berlinben, ahol Mányoki akkor már kedvelt arcképfestő volt s a fejedelemasszony biztatja fel a festőt, hogy összekötetést keressen férjével és kérje meghívását. Ez meg is történik és Mányoki Terebesen jelentkezik az udvarnál. Rákóczi szívesen fogadja, modellt ül neki, ekkor készül az az arckép, mely a legújabb időkig a Radvánszky-család birtokában volt, újabban azonban a királyi palota gyűjteményeinek az ékessége. Erről a portréről számos egykorú másolat készült, legérdekesebb az, amelyet Richter Dávid lengyel udvari festő készített s mely jelenleg az ugyancsak általa festett Rákócziné arcképpel együtt a Történelmi Arcképcsarnokban van.

Rákóczi nem sokáig tartja udvarában Mányokit. Felismeri a hiányokat festőjének készütségében, de mert kedveli, tanulmányútra küldi külföldre. 1711-ből származik egy metszet, melyet valószínűleg Mányoki rajzolt elő s e rajz után készült a *Histoire des revolutions* címlapja is. Fejedelem és festője már csak a száműzetésben találkozik újra Danzigban. Ekkor festi Mányoki élete legszebb művét azt a Rákóczi arcképet, amely talán minden magyar ember előtt ismert. Hosszú ideig fájó hiány maradt, hogy e kép nem hazai gyűjteményben függött, hanem ismeretlen úton a szász királyok birtokába került, akik 1918-ig a drezdai Taschenberg palotában őrizték, míg 1925-ben egy híres magyar műgyűjtő ajándékaképpen a Szépművészeti Múzeumba, igazi helyére jutott.

A száműzött Rákóczi portréiról nem tudunk. Nem is igen készült róla arckép. Elmélet a száműzetés első idejében más, nagyobb dolgok foglalkoztatták. Idejét lefoglalták a diplomáciai kísérletezések. Csak később a rodostói magányban a be nem vallott szárnyaszegettség idején jut Rákóczi ismét a művészet közelébe. Mégpedig többé nem mint modell, hanem mint alkotó. Alkotó és szemlélő.

Rodostói napirendje sok szabadidőt hagyott a fejedelemnek s magányossága, lelki elszigetelődése elviselhetetlen unalommal gyötörte volna, ha nem menekszik az írás csöndes magányos menedékeibe. Ám nem csak vallozásait irogatta, de faragott és rajzolgatott is. Faragásai házikápolnájának ékesítésére szolgáltak és néhány darab fenn is maradt közülük, rajzai csataképek voltak s sajnos, egytől-egyig elvesztek. De valószínűleg elterjedhetett a híre faragómunkáinak s általában műértésének, mert ezzel magyarázható az a tény, hogy Geranimos az akkori herakliai pátriárka, akinek egyházi

fennhatósága alá tartozott akkor Rodostó, Rákóczit egy igen finom művű bizánci stílű, fából faragott triptichonnal ajándékozta meg, mely az egyház 12 főünnepét ábrázolta s melynek a hátlapján felírás tanúsítja, hogy ezt a tárgyat Geranimos pátriárka a magyar fejedelemnek ajándékozta. Ez a triptichon Rákóczi hagyatékeképpen a grosboisi kamalduli atyákhoz került, akik később elajándékozták, végül egy francia hölgy Mme. de Polastre révén a grenoblei városi könyvtár vásárolta meg s itt őrzik ma is.

Különös véletlen, hogy Rákóczi, aki rodostói remetiségében annyit foglalkozik írással s irodalmi művei között legfontosabb éppen önéletírása, soha nem veszteget szót művészi élményeinek megrögzítésére, sem pedig kívánságainak, esztétikai elveinek bármily közvetett kifejezésére. Nem veszteget szót ugyanakkor, mikor pedig maga is művészkedik a maga dilettáns módján. Úgy, hogy Rákóczinak ilyenirányú lelki igazodásáról teljesen tájékozatlanok vagyunk, sőt valószínűleg mindig is azok fogunk maradni. Ha azonban magyarázatot keresünk erre, maradék nélkül megérthetjük. Rákóczi mint már említettük, életének első szakaszát nyers, rideg, zajos és mozgalmas hadcsapatok között élte. Később Kollonits szándéka szerint pappá, szerzetessé kellett volna lennie, jezsuita nevelői tehát inkább ilyen irányban egyengették, fejlesztették lelkivilágát. Mikor ez a szándék csődöt mondott s Rákóczi visszafordul a világi élet felé, sokkal több felszívni, megemésztetni, majd leküdeni valója támad a szomjú kedélynek a világi lét földibb szféráiban, hogysem elegendő ideje maradt volna a hosszabb meditációt, odaadó elmerülést igénylő művészet számára. Kétségtelen, hogy érzéke volt pedig iránta. A műalkotások vonzották. Csak éppen reflexiókat nem fűzött hozzájuk. A benyomások pillanatnyiak voltak, nem tértek lelkében vissza. Képzettsége, hozzáértése felületes volt, de mint Mányokihoz való viszonya tanúsítja, jószándékú.

A harcok idején veszi pártfogásába a festőt s istápolja őt anyagilag és erkölcsileg egyaránt. Igaz, hogy ekkor is igyekszik a maga számára realisabb jelentőségű diplomáciai szolgálatokat is reábizni és elvégeztetni, az azonban számunkra csak másodrendű fontosságú.

Hogy pedig a száműzetésben s főként annak utolsó szakaszában, a magábamerülő elmélkedések idején, a Vallomások írása közben miért nem jutott cseppnyi figyelem, cseppnyi idő sem erre a kérdésre, következik egyrészt az előzőkből, másrészt pedig az emigráns fejedelem lelkivilágának alakulásából. A fejedelemség keresése, a grosboisi megtérés, az Istennel való kibékülés, a keresztény közösségbe való visszasóvárgás s ennek érdekében a legfantasztikusabb tervek elvont, belső síkon játszódó drámája mellett, a napi vegetatív élet elemi szükségleteiért folytatott harc, közepette minő messze távolba sikkadt a művészet jelentősége a száműzött szemében.

Visszatérve kiindulásunkhoz, felmerül még az a kérdés, hogy miként figyelt fel XIX. századi festészetünk a kuruckorra illetve magára Rákóczira. Az eredmény, melyet kapunk nem egészen kielégítő. Szokás a XIX. századot a maga historizmusáért legnemzetibb festészetünk korának nevezni, hogy mennyi joggal azt itt most nem vizsgálhatjuk, de tény az, hogy festőinket nem ihlette sokra a nemzeti felkelések történelmi témaköre. Nem a nevekben van a hiány. El kell ismernünk, hogy majd minden jobb nevű piktorunk oeuvrejében felmerül egy-egy kuructárgyú kép, ám aránylag kevés és nem is a legjobb minőségű művek. Át nem érzett színpadias beállítások hamis páthoz jellemzik többnyire ezeket az alkotásokat.

Thán Mór, Madarász Viktor, Benczur Gyula, Székely Bertalan azok, akiket ez a témakör leginkább figyelemreméltó művekre serkentett. Thán Mór az ónodi gyűlést festette meg. Az aránylag nagyméretű kép jelenleg az Ernszt Múzeumban van. Mozgalmas, de szárazan felfogott kompozíció. Rákóczi a Mányoki-féle arckép után másolva meglepő nyugalommal ül a körülötte zajló esemény közepette.

Madarász Rákóczit romantikus tájban, hattyúkat etetve festette. Szintén az Ernszt Múzeumban látható.

Benczur Rákóczi elfogatásának jelenetét idézi fel képén, mely a román király tulajdonában van. Benczur talán az a festő, aki ezen a kisméretű képén minden későbbi festői kvalitását megcsillogtatja. Ha beállítása színpadias is, túlságosan nem írható rovására és mindenért kárpótol koloritjának finom festőisége ecsetvezetésének könnyed fölénye, mely e képről sugárzik.

Székely Bertalan tulajdonképpen nem Rákóczit festette meg, hanem Thököly Imre búcsúját. Mégis felemlítjük, mert a magyar történelmi festészetnek egyik legfigyelemreméltóbb alkotása s hangulatánál fogva talán leginkább jellemzi azt, hogy a kurucvilág és kurucélet minő visszhangot vert.

A szobrászat még kevesebb példával szolgál mint a festészet. Rögtön meg kell jegyeznünk azonban, hogy ami kevés azonban van, az a maga nemében kiváló.

Gondoljunk Fadrusz kuruc figurájára, mely a pozsonyi Mária Terézia emléken állott s még szétroncsolt állapotában is döbbenetes hatású. (A kuruc feje ma a Nemzeti Múzeumban van). És gondoljunk Izsó Miklósnak szinte egész oeuvrejére Búsuló juhászára és mulatozó, táncoló vázlatban maradt figuráira, melyek nem kimondva és nem néven nevezve, de hangulatukban belső alkatukban azt a szellemet képviselik, mely az újabb kuruc költészetet és irodalmat létrehozta és így a maguk igaz valójában százszor inkább kuruc érzésűek, mint számos más mű, mely ezt hangos szóval hirdeti magáról.

Szerények ezek az adalékok. Nem szerepelnek közöttük világraszóló megbízások. De szerénységükben is fontosak a magyarság számára. Inter arma silent musae és akkor a magyarság fejedelmétől kezdve hadakozásban kétségbeesett heroikus küzdelemben élt évtizedeken keresztül. Idegen boldogabb népek szerencsés fiai vitték a művészet korszerű eszméit diadalra s juttattak a kuruc hősiességnek is néhány hódoló virágot, mint Rugendas és Kupeczky. Idegen boldogabb népek fejedelmei kápráztathatták a világot bőkezű műpártolással. Raffinálódhatott az ízlés, fejlődhetett a technika.

A magyar fejedelemnek éhes szájak ezreit kellett először kenyérrel ellátni, rongyos hadakat ruhába bujdatni s ezer más sürgősebb, hirtelen feladattal megbírkózni s csak azután gondolhatott a művészet felé. De amit telt tőle megtette s mert megtette rokonszenves egyénisége csak nyert és nőtt méltóságában.

Kampis Antal.

Hiszek Istenben, Mozartban és Beethovenben.

WAGNER RICHÁRD.

Még a legnagyobb boldogság és a legnagyobb szükség pillanataiban is szükségünk van a művészre.

GOETHE.